

Kitâbiyat Book Reviews

Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları

Berat Açıl (ed.)

Ankara: Nobel, 2015, 398 sayfa.

Ola mazhar-ı bi'smil-lâh

Hem habîb-i resûlül-lâh

Bula tevîk-i lutfu'l-lâh

Veliyyüddîn Cârullâh

(s. 355)

On sekizinci yüzyılın ortalarına kadar yaşamış bir Osmanlı müderrisi ve kadısı olan Veliyyüddin Cârullah (ö. 1151/1738), yukarıdaki dördlüğü kütüphanesindeki kitaplara vurduğu mührüne kazıtmıştır. Mühür bir mülkiyet işareti, ancak Cârullah Efendi'nin koleksiyonundaki kitaplarıyla kurduğu ilişkinin boyutunun maddî bir sahiplenmenin çok ötesinde olduğunu, bu yazıda ele alınan kitaptaki makaleler ortaya koymaktadır. Öte yandan kitap içeriğinin okuyucu tarafından hangi metotlarla ve ne derece içselleştirildiğinin izini sürebilmek, kitap kültürü çalışmalarında belgelenmesi ve anlaşılması en zor olan yönlerinden biri olarak kabul edilir. Zira, kitap çalışmaları tarihin konusuna dahil olduğundan beri okuma pratikleri meşgul olunan en çetrefilli meseleler arasındadır. Çünkü içselleştirme süreci zihinseldir ve tarihçi için kolayca göze çarpan ipuçları bırakmaz. Bu zorluğu aşmada kullanılabilen

nâdir kaynaklardan biri, okuyucunun metin üzerinde tuttuğu notlardır. İşte bu yüzden Cârullah Efendi'nin, koleksiyonunda bulunan hemen her kitap üzerine tuttuğu son derece tafsilatlı, çok yönlü ve her yönden şaşırtıcı derkenar notları, Osmanlı kültür tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu notları, ait oldukları disiplin içerisinde değerlendirmek üzere ayrı ayrı araştırmacılara yönlendiren Berat Açıl, editörlüğünü yaptığı *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* isimli çalışma ile Osmanlı yazma kitap kültürüne dair yeni ve son derece önemli tespitlerde bulunmakta ve çeşitli söylemler üretmektedir.

Kitabın İslâm medeniyeti ve Osmanlı kültüründe son derece büyük maddî ve mânevî değeri olmasına rağmen, bir çalışma alanı olarak akademide yerini alması nispeten yeni bir olgudur. Batı medeniyetinde kitap ve kitap kültürüne dair çalışmaları 1940'lı yıllara kadar uzanır. Hatta günümüzde bu çalışmaların alt alanları bile kesin bir biçimde şekillenmiştir. Sadece kültür tarihimize sınırlı kalmayıp sosyo-ekonomik ve hatta politik dengelere ışık tutabilecek potansiyele sahip bu alana dair, Osmanlı çalışmaları açısından parmakla sayılacak kadar az eser Türkçe kaleme alınmıştır. Bunların başında özellikle kütüphanecilik ve sahaflar tarihine kazandırdığı sayısız değerli çalışma ile İsmail Erünsal gelir. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*'ni öncelerden farklı kılan en önemli hususlardan biri, şu ana kadar dağınık bir şekilde işlenmiş olan Osmanlı'da yazma kitap kültürü meselesini ilk kez somut bir örnek üzerinden, sistematik bir şekilde, türlü veçheleri ile incelemesidir. Bunu yaparken sadece Cârullah Efendi'nin topladığı yaklaşık üç bin beş yüz kitabın derkenar notları üzerinden bir Osmanlı âliminin kavramsal dünyasına ve zihni süreçlerine ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda kitap ile ilişkisinin maddî ve mânevî boyutlarına ve daha geniş ölçekte Osmanlı ilim geleneğinin/ilimler tarihinin on sekizinci yüzyılda durduğu noktaya dair birçok tespitte bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, Osmanlı kültür tarihine dair birçok genel geçer söylemin sorgulandığına şahit oluruz.

Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları başlıklı çalışma bir "Giriş" ve üç ana bölüm olmak üzere toplam dört bölüm ve on dört makaleden oluşmaktadır. Ağırlık sekiz makale ile İslâmî ilimlerin tartışıldığı ilk bölüme aittir. "İkinci Bölüm" ise "Aklî İlimler" başlığı ile iki makaleden oluşmaktadır. Üçüncü ve son bölüm ise dil ve edebiyat ilimlerine dair incelemeleri içerir.

Çalışmanın "Giriş" bölümünün ilk kısmında Berat Açıl, kitap kültürünün bir alan çalışması olarak Batı'da ortaya çıkışına ve İslâm/Osmanlı bağlamında izlediği seyre değinir. Ayrıca projede yer alan yazıları birbirine bağlayacak ana soruları listeler. Bu sorular derkenar notları üzerinden yola çıkarak en

genel anlamda kitabın bir Osmanlı âlimi için ne ifade ettiği, yazmanın maddî boyutu, bir okur olarak Cârullah Efendi'nin fonksiyonu, kitap dolaşımı ve bahsi geçen ilim dalına karşı Cârullah Efendi'nin ilgisi gibi birçok noktayı içerecek bir genişliktedir. Makalelerde bazan tekrara düşüldüğü hissini uyandırsa da, bu durum varılan sonuçların orijinallüğinden bir şey eksiltmemektedir. Her bir araştırmacı, ihtisas alanı olan disiplin çerçevesindeki kitapların derkenar notlarını hem birbiriyle örtüşen hem de ayrışan yönleriyle detaylı olarak tartışır. "Giriş" yazısını müteakip Muhammed Usame Onuş, Cârullah Efendi'nin terceme-i halini derkenar notları ve temellük kayıtları üzerinden kaleme almıştır. Berat Açıl'ın da belirttiği gibi, bu makale Cârullah Efendi'ye dair böylesine detaylı ilk biyografi denemesidir. Burada belirtildiği üzere, klasik medrese eğitiminden geçen Cârullah Efendi, ilim tahsili için yaptığı uzun seyahatlerden sonra İstanbul'a dönüp müderris ve kadı olarak hayatını sürdürmüştür. Kütüphanesinin oluşum süreci 1721-22 senesinde Fâtih Camii civarında inşa ettirdiği medrese ve kütüphaneye vakfettiği sekiz yüz kitap ile başlar. Son haliyle sayısı üç bin beş yüzü bulan eserlerinin yarısından çoğu aklî ve tabii ilimlere, kalanı ise naklî ilimlere aittir. Cârullah Efendi'nin kendi yazdığı kırk civarındaki eser, kütüphanesinde de temsil edilen mantık, belâgat, kelâm, astronomi, felsefe, fıkıh, fıkıh usûlü, hadis, tefsir ve tasavvuf alanlarındadır.

Çalışmanın ilk bölümü, İbrahim Halil Üçer'in Cârullah Efendi'nin tefsir kitaplarının derkenar analiziyle başlar. Arka planda ise İslâm geleneğinde yazı kültürünün önemine ve zengin kitap dünyasına dair türlü örnekler verir. Derkenar gözlemlerini kitapla ilgili bilgiler, kitabın içeriğiyle ilgili ilâveler ve Cârullah Efendi'ye dair kişisel bilgiler şeklinde üç kısımda aktarması sonraki araştırmacıların da sık sık başvurduğu bir tasnif şeklidir. Koleksiyondaki kıraat kitaplarına tutulan kayıtları değerlendiren Seyfullah Efe ile beraber ilimler tarihine de yolculuk tam anlamıyla başlamış olur. Zira kitabı kapsamlı ve çok yönlü kılan şeylerden biri, müellif-okuyucu-yazma eser denklemini bir de Osmanlı'da ilimler tarihi açısından değerlendirmesidir. Kıraat ilmine dair dokuz kitabın notlarından yola çıkan Seyfullah Efe, Cârullah Efendi'nin yaptığı yorumların ilmî arka planı üzerinden, kendisinin alana hâkimiyetini yansıtan zengin bilgiler verir. Abdullah Taha İmamoğlu koleksiyonda yer alan hadis kitaplarının derkenarlarını değerlendirmektedir. Temellük kayıtlarından yola çıkarak Cârullah Efendi'nin en çok hadis kitabı edindiği yılların altmışlı yaşlarına, yani 1719-20 senelerine tekabül ettiği bilgisini verir. Aynı zamanda Osmanlı'da kitap dolaşımına dair değerli çıkarımlarda bulunur. İmamoğlu'nun dikkat çeken başka bir gözlemi, günümüzde donuklaşan ve bireyselleşen kütüphaneler ve kitap okumanın karşısına konumlandığı "canlı

ve yaşayan bir organizma gibi her daim hareket eden ve âdeta cemaat olmayı ilke edinen Osmanlı kitap tasavvuru” dur (s. 99). Bu açıdan, Osmanlı sosyal yaşamı ile kitap okuma pratikleri arasındaki ilişkiyi vurgulayan İmamoğlu, ileride yapılabilecek çalışmalara bir ışık tutmuş olur.

Asım Cüneyd Köksal’ın ele aldığı fıkıh usulüne dair kitapların derkenar değerlendirmesi altmış kitap üzerine oturtulmuştur. Bu makale, Cârullah Efendi’nin hem genel olarak saha ile hem de özel ilgi alanı olarak tespit edilen Hanefî usulü ile ilgili görüşlerini yansıtması açısından önemlidir. Özellikle bu disiplinin kanonu içinde olduğu varsayılan eserlerden kaçınının Cârullah Efendi koleksiyonu ile örtüştüğünün sorgulamasını yapar ki kanaatimce bu tür bir sorgulama, diğer bütün sahalar için de ayrıca yapılmalıdır. Ayrıca kitaplarını “kıraat” yöntemiyle okuduğunu belirtip dolaylı olarak bir Osmanlı âliminin kitap kavramını nasıl kişiselleştirdiğine dair bir örnek verir. Kitaptaki en kapsamlı analizlerden biri, Özgür Kavak’ın ele aldığı fûrû-i fıkıh eserlerinin derkenarlarıdır. Yaklaşık üç yüz elli nüshayı elden geçiren Kavak, yine Köksal gibi bu yolla hem Cârullah Efendi hem de Osmanlı fıkıh tarihi açısından “muteber” kitapların tayinine dair tespitler yapılabileceği inancındadır. Muhteva dışı olarak tasnif ettiği notlar arasında, yazma kitap telif sürecini biraz daha aydınlatacak yeni bir kavrama rastlar. Buna göre kimi zaman müellif ve müstensihin yanında “mürettib” diye anılan bir kişi, “tertîb” adı verilen bir işlemle metni kayda geçirirken, içeriğe sınırlı ölçüde müdahalelerde bulunabilmektedir. Muhtevaya dair yaptığı analizler arasında yer alan ilginç bir tespit, Cârullah Efendi’nin derkenarlardaki övgü ve yergi cümleleri ile bahsi geçen kitaplar arasında bir hiyerarşi oluşturmasıdır. Bunun geniş düzlemde önemi ise bir Osmanlı kadısı ve müderrisi olarak ilmi külliyata hâkimiyetini göstermesidir. Pehlül Düzenli’nin makalesi, fıkıh koleksiyonuna dair kitaplardaki temellük notlarını, Cârullah Efendi’nin kişisel hayatı ve okuduğu eserlere yaptığı katkılar açısından değerlendirir. Sami Arslan ise tasavvuf eserlerine düşülen notlara bakarken bizi kapsamlı bir değerlendirmeye yönlendirir: Osmanlı yazma eserleri üzerine yazılan çeşitli akademik yazılara da yer verip konunun teorik düzlemine ışık tutar. Notlarından yansıdığı kadarıyla, Cârullah Efendi tasavvufi pratiği tatbik eden bir sûfi olmanın yanında, tasavvufa teorik olarak da vâkıftır. Arslan, Cârullah Efendi’yi hem okuyucu-müellif hem de münekkit-okuyucu bağlamlarında ele alırken, yazma eserlerin bir terminolojisinin oluşturulmasına yönelik kayda değer gözlemlerde bulunur. Tuba Nur Saraçoğlu’nun ele aldığı siyer ve tarih kitaplarına dair makale, yine İslâm ve Osmanlı dünyasında kitâbetin gelişimi üzerine bir arka plan sunması, cami ve medreselerde okutulan kitaplara ayrı ayrı değinmesi açısından değerlidir. Farklı okuma mekânları üzerinden giderek ilk dönem klasik siyer

eserlerinin özel okuma meclislerinden ziyade, medrese kütüphanelerinde yer aldığını vurgular. Cârullah Efendi'nin kitaplara düştüğü imzasına ise yeni bir yorum getirir: İmzadan kastı “ben” midir, yoksa rivayetin isnadı mıdır? (s. 265). Saraçoğlu'nun vardığı sonuç, bireyin vurgulanmasından çok, bilginin bir mesnede dayandırıldığı yönündedir.

Kitabın “İkinci Bölüm”ü, koleksiyondaki akli ilimlere ait kitapların derkenar notlarını içerir. Hasan Umut'un astronomi, hesap ve geometriden oluşan matematik bilimlerine dair incelediği eserler sonrasında vardığı sonuç şudur: “Bu kitapların koleksiyon içerisindeki yeri az olsa da, Osmanlı-İslâm bilim geleneği içerisinde yüksek bir temsil değerine sahiptir”. Umut'un Cârullah Efendi'nin biyografisine dair yaptığı önemli bir katkıya, onun kendi ilmî silsilesi içerisinde Kâtip Çelebi'yi hocasının hocası şeklinde tasvir etmesidir. Bu minvalde Cârullah Efendi'nin özel merak alanı astronomi olarak görülmektedir. Hatta kendisi bu konuda bir hâşiye telif etmiştir. Fatih Usluer ise cifir ve tıp ilmine dair kitapları incelerken Cârullah Efendi'nin özellikle cifir ilminde iyi bir İbnü'l-Arabî takipçisi olduğunu vurgular. Ayrıca, konu üzerinde özel bir uzmanlığı olmasa da, tıp alanındaki kitapların varlığı, Cârullah Efendi'nin ilgi alanının genişliğini ortaya koyması ve her alana dair bir temel eser koleksiyonu oluşturma çabasını yansıtmaya açılardan kayda değerdir.

Kitabın son bölümünde dil ve edebiyata dair kitap derkenarları incelenir. Bu bölümde yer alan iki makaleden ilki Ali Benli'nin koleksiyondaki dil ilimleri ile ilgili kitapların derkenarlarına dair analizidir. İslâmî ilimlerin geleneksel tasnifi çerçevesinde dil ilimlerinin âlet ilimleri kategorisinde değerlendirildiğine dikkat çeken Benli, medrese müfredatının bu ilimlere ait literatüre sağladığı katkıyı vurgular. Bu tasnifte yoğunluk belâgat kitaplarındadır. Onu sarf-nahiv ve lugat kitapları takip eder. Cârullah Efendi yoğun birikime sahip olduğu sarf-nahiv alanındaki kitapların derkenarları aracılığıyla ana metnin literatür içerisindeki yerini tartışır, eksiklerini belirtir.

Kitabın ve bölümün son makalesi edebiyat koleksiyonunu değerlendiren Berat Açıl'a aittir. Kısa bir sosyo-kültürel bağlam analiziyle başlayan makaleye göre, on altıncı yüzyılda ön plana çıkan Dârüssaâde ağalarının edebiyat ve sanat zevklerinin seviyesi ile Osmanlı sanatı ve edebiyatı arasında bağlantı vardır. Dönemi anlamlandırmaya yardımcı diğer veriler ise Halvetiliğin artan önemi ile yazmanın teşvik edilmesi ve yine aynı dönemde çoğalan kütüphane koleksiyonları olgusudur. Temellük kayıtları ise Açıl için birer istatistiğe dönüşüp barındırdıkları tarih ve şehir bilgileri açısından önem kazanır. Buna göre Cârullah Efendi'nin en yoğun kitap edindiği dönem hayatının son yirmi senesine tekabül eder. Ancak bu son dönemde satın aldığı kitaplar arasında edebiyat kitaplarının oranının nispeten düştüğü görülür. Açıl'ın diğer bir

orijinal tespiti, künye kullanımının (teknije) yazarın öz-tanımlaması açısından teşkil ettiği önem üzerinedir. Kütüphanesini oluşturduğu uzun seneler boyunca kullandığı farklı künyeler sonucu kendini “Veliyüddin Cârullah” diye tanımlamasının, yani öz algısının kesinleşmesinin ancak 1699 sonrasına tekabül ettiğinin altını çizen Açıl’ın literatüre bir diğer önemli katkısı, Cârullah Efendi gibi klasik anlamda yetişmiş bir âlimin, kendisinden bekle-necek aruz vezni yerine, hece veznini önceleyen alıntılar yapmış olmasıdır. Bu şiirler, Cârullah Efendi’nin divan edebiyatının yanı sıra, halk şairlerini de sıkı biçimde takip ettiğini gösterir. Şiirlerdeki ortak tema tasavvuftur. Böylelikle on sekizinci yüzyılda Osmanlı ilmî hayatına dair varsayılan fıkıh ve tasavvuf zıtlığı, Cârullah Efendi’nin notları yoluyla ciddi biçimde sorgulanmış olur.

Bütün bulgular bir arada değerlendirildiğinde, araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı ve birleştiği belli başlı noktalar önem kazanır. Derkenar notlarının çeşitliliği ve bu yolla Cârullah Efendi’nin kitaplarla kurduğu ilişki defalarca vurgulanır. Kavak’ın belirttiği gibi, notlar genel olarak meslekî ihtiyaç, okuyucuya rehberlik sağlamak ve biyografik bilgi düşmek bağlamlarında değerlendirilebilir. Bir müderris olarak kitapları “kıraat” metoduyla okuttuğu için metin içi tashihler eğitim amaçlıdır. Yine mesleği itibariye şaşırtıcı olmayan çapraz okuma pratiği hem aynı eserin farklı nüshalarını hem de aynı esere dair farklı şerhleri kıyasladığı derkenarlar aracılığıyla ön plana çıkar. Nüshaların kritik okumasını yaparken, her zaman müellif nüshasını öncelediğinin belirgin işaretlerini verir. Bu süreçte metin içerisindeki eksiklikleri tamamlama, yanlışları düzeltme, tenkit etme, müellif ile ilgili ek bilgiler sunma, diğer eserlerine referansta bulunma ve hatta okumakta olduğu eserde belirtilmemiş kaynakları tanımlayarak âdeta bir bibliyografya sunma gibi âdetleri vardır. Konunun detaylı tahkiki için hangi sırayla hangi kitapların okunmasına dair yönlendirmeler bile yer alır. Bütün bunlar, ileride kütüphanesinden faydalanacak okuyuculara yararlı olmak amacıyla düşünülmüştür. Ayrıca Cârullah Efendi’nin kişisel serüvenine dair dağınık notlar bütün koleksiyona yayılmış olduğu için, Onuş dışındaki tüm araştırmacılar tarafından kısmî olarak ele alınmıştır.

Temellük kayıtlarına düşülen derkenarlar yine bütün araştırmacıların üzerinde yoğunlaştığı bir konudur. Bu minvalde kitapların eski sahiplerine değinilip yazmanın aslında geçmişten geleceğe uzanan bir macerası olduğu vurgulanır. Meselâ Köksal, koleksiyonda yer alan birden fazla kitabın eski sahibi olarak görünen Abdülhalîm Germiyânî’nin Cârullah Efendi ile alâkasına dair tespitlerde bulunur. Üçer bu “dinamik süreklilik” içerisinde eser sahibinin rolünü bir “devriye noktası” olarak niteler (s. 57). “Nöbetçi”lik kavramı yine Kavak’ta öne çıkan bir metafordur; kitap bir metâ değil, âdeta bir “mukaddes

emanet” statüsündedir (s. 133). Bu anlamda kitaplar Cârullah Efendi tarafından Allah’ın bir nimeti olarak görülmektedir. Arslan’a göre, Cârullah Efendi için kitap, “Sahip olunmakla Allah tarafından müyesser kılınmış olmaya eş-değer görülen bir şeydir” (s. 217). İmamoglu ve Köksal da benzer ifadelere yer verirler. Efe ise temellük kayıtlarının yanında yer alan mühürde Cârullah Efendi’nin kendisini hangi kelimelerle temsil ettiğinin önemine dikkat çeker.

Derkenar notlarının kavramsallaştırılması meselesi birçok araştırmacının ilgi sahasına girer. Bu vesileyle derkenar, Osmanlı yazma kültüründe te’lif, tedvin, tasnif, cem’, tahrîc, tahkik, tedkik, tashih, telhis, tahsil, muhtasar, ta’lik metin, şerh, hâşiye, zeyl ve tercüme gibi çeşitli türlere ek yeni bir biçim olarak karşımıza çıkar. Ancak her bir araştırmacı, bu yeni biçimi ayrı bir terminoloji ile ifade eder: Arslan, notların bağlamına göre ta’likât, te’lif veya nakil olarak adlandırılabileceğini belirtir. Üçer ise bu notların aslında bir “hâşiye” formunu aldığından bahseder. Ayrıca “matlablar üzerinden telif” ifadesine de başvurur. Kavak ise ihtisar, şerh veya hâşiye gibi bu notları da kitabı telif aşamasına hazırlayan notlar olarak değerlendirir. Bu anlamda kitapta ortak bir terminoloji yokluğu zaman zaman hissedilir. Ancak kitabın alanında bir ilk olduğu düşünüldüğünde, böyle bir terminolojinin oluşmasının benzer çalışmalarını da içine alan bir süreç sonrası mümkün olabileceğini unutmamak gerekir.

Araştırmacıların üzerinde birleştiği bir diğer sonuç ise derkenar notları yoluyla yapılan çıkarımların, daha geniş düzlemde, on sekizinci yüzyılda yaşayan bir Osmanlı âlimi profilinin ve ilmi birikiminin somutlaşmasına vesile olduğudur. Eser bu anlamda, genel geçer iddialara ve yetersiz araştırmalardan ötürü birtakım kalıplara hapsedilerek durağan kabul edilen on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Osmanlı ilim hayatının sorgulanmasına zemin sağlar. Örneğin Onuş, Cârullah Efendi’nin kütüphanesinde yer alan özellikle aklî ve tabîî ilimlere dair kitapların, bu yüzyıllarda Osmanlı medreselerinde bu ilimlerin ihmal edildiğine dair iddialarının aksini ispatladığını düşünmektedir. Benzer şekilde Kavak, söz konusu koleksiyonun disiplinlerarası ve zengin içeriği sayesinde Osmanlı döneminde aklî ilimlerle dinî ilimler arasında bulunduğu varsayılan mesafenin geçerliliğinin sorgulanmasına imkân oluşturulduğundan bahseder. Köksal, aynı zamanda, indirgemeci modern anlatıların küçümsediği Osmanlı müderris/kadı profilinin aksine, bu meslektekilerin ilmi derinliğinin bir işareti olarak Cârullah Efendi profilini çok önemli bulur. Yazar bu tespiti yaparken, Cârullah Efendi’nin tipik bir on sekizinci yüzyıl Osmanlı âlimini temsil ettiğini varsayar. Oysa bu iddianın güçlenmesi için örnek sayısının çoğalması icap eder.

Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları başlıklı çalışma ışığında Osmanlı kültür tarihinin daha iyi anlaşılmasına yönelik yeni bir kaynak türü ilk defa bu kadar verimli bir biçimde kullanılmıştır. Ancak, kitabın biraz daha anlaşılır olabilmesi açısından, bazı eksiklikler olduğunu da söylemek mümkündür. Örneğin, tespitlerin ve problematiklerin bir havuzda toplanmasını kolaylaştıracak bir sonsöz yazısı makaleler arasındaki ortaklıkların vurgulanması açısından verimli olabilirdi. Her araştırmacının kendi bölümünün sonuna eklediği Cârullah Efendi'nin bahsi geçen alana ait olan kitaplarının listesi okuyucu için çok faydalı olmaktadır. Ancak belki de buna ek olarak, Açıl'ın son bölümde yaptığı gibi, Cârullah Efendi'nin hangi yıllarda hangi tür kitaplara rağbet ettiğini takip edebileceğimiz daha geniş çerçeveli bir analiz, sadece bir Osmanlı âliminin zihin dünyasını anlamlandırmada değil, aynı zamanda on sekizinci yüzyıl Osmanlı sosyal ve politik ilişkilerini konumlandırmada da fayda sağlayabilirdi. Tabi bütün bunların yanında Cârullah Efendi'nin kitaplarının ve yorumlarının ne ölçüde kendi sınıfını temsil ettiği sorunsalını da aklımızın bir köşesinde tutmalıyız; ileride çoğalacak benzer çalışmalarla kıyas imkânı bulabilmeyi umuyoruz.

Netice itibarıyla *Osmanlı'da Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* isimli kitap, başta vaad ettiği analizi hakkıyla gerçekleştirmiş ve Osmanlı kültür tarihine dair doğru bilinen genellemeleri sorgulamak adına büyük bir adım atmıştır. Hele ki on sekizinci yüzyıl gibi Osmanlı tarihi açısından kritik bir döneme dair böylesine nitelikli bir çalışma, sağladığı zengin malzeme ve sağlam analiz ile ileride bu konuya ilgi duyacak araştırmacıların önünü açmıştır. Kişisel kitap koleksiyonunun bir kaynak olarak kullanılması, dönemin okuma-yazma pratiklerinin anlaşılması, disiplinlere dair bir kanon oluşturulması ve son olarak az bilinen bir Osmanlı âliminin hem dünyevî hem de mânevî hayatına ışık tutulması hususlarında, yeni bir sürecin de başlatıcısı olmuştur.

Ayşe Başaran

(Öğr. Gör., İstanbul Şehir Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi)